

Døve på slutten av 1800-tallet – en språklig og kulturell gruppering?

Av Eli Raanes

“Språkmeldingen”, Stortingsmelding 35 (2007–2008) anerkjenner norsk tegnspråk som en del av den norske kulturarv. Hvilke spor finnes av tegnspråkbruk tilbake til slutten av 1800-tallet? Ut fra noen sentrale kilder fra siste del av 1800-tallet drøftes framstillingen av døvhet i Norge. Kan man ut fra kildene Skavlan (1875), Uchermann (1892,1896) og Bull (1887) beskrive fremveksten av det norske tegnspråklige miljø i Norge i siste del av 1800-tallet?

Norsk tegnspråk er et manuelt visuelt språk uten skriftspråk, noe som gir en betydelig metodisk utfordring ved historisk utforskning. Kilder som beskriver døve og tilbud for døve personer blir derfor kilder også for språklig miljø og språkbruk.

Tre valgte kilder viser stort engasjement for å bidra til å nå døve med tilpasset opplæring. Samling av døve fra 1880-tallet ga oppsving av mangfoldig organisasjons- og foreningsaktivitet – noe som bidro til at det i denne perioden ble etablert flere tegnspråklige arenaer. I artikkelen drøftes måten døve og tegnspråk blir omtalt i norsk faglitteratur på slutten av 1800-tallet, og det pekes mot spor av en ubrutt tradisjon i bruken av tegnspråk i Norge som kan dokumenteres fra 1825 og fram til i dag.

Innledning

Norsk tegnspråk er utviklet og brukes blant døve i Norge. Det er derfor relevant å se demografiske data som beskriver hørselshemmede og døve, opp mot språkbruk og hørselshemming. I denne artikkelen vil fokus være på siste del av 1800-tallet. Hva visste man da ut fra demografisk kartlegging om døve? Hvor stor andel av befolkningen var døv og hvordan beskrives døves språklige situasjon? Hva kan vi lære om norske tegnspråkliges

situasjon på slutten av 1800-tallet ut fra noen sentrale pedagogiske og medisinske kilder?

Basert på tre referanser belyses følgende problemstillinger: *Gir skildringer av døve i Norge i siste del av 1800-tallet rom for å si at det var vokst fram en samfunnsaksept av det som omtales som døvemiljøet? Var det i siste del av 1800-tallet i Norge en kulturell forståelse av tegnspråklige som en egen språklig og kulturell minoritet?*

Tre hovedkilder

“De døves situasjon” i Norge var i siste del av 1800-tallet tema for flere omfattende studier. Her velger vi å basere oss på doktorgradsarbeidet til Vilhelm Uchermann (1892 og 1896), på Ole Bulls medisinske kartlegging (1887) og på jubileumsberetningen fra Thronhjems Døvstumme-Institut skrevet av bestyrer Sigvald Skavlan (1875). Uchermann og Bull sine arbeid har et medisinsk ståsted, Skavlan arbeidet ut fra en pedagogisk språkviters perspektiv. Beskrivelsene av døvhet og språklig utvikling varierer ut fra om dette blir kartlagt og belyst ut fra en diagnostisk medisinsk synsvinkel eller ut fra språklig forståelse. Disse tre kildene er alle sentrale i det å gjøre rede for døves situasjon på slutten av 1800-tallet.¹

Skavlans tekst er fremdeles tilgjengelig og i aktiv bruk. Da Statped skriftserie i 2002 introduserte sin nye småskriftserie, ble Skavlans tekst digitalisert og fikk æren av å være første utgivelse i serien i både trykt og elektronisk versjon (Skavlan 2002).² De to medisinske studiene av Bull og Uchermann er kilder som er noe mindre tilgjengelige, men de finnes blant annet i den ukatalogiserte delen av fagbiblioteket ved *Statped midt, biblioteket Heimdal*. De medisinske kildene – Bull og Uchermann – gjen-speiler at hørselshemming og døvhet er en funksjonshemming som gjør at diagnostisering og medisinsk behandling har relevans for tiltak som

1. I det kommende bokverket om *Norsk språkhistorie*, som er under utarbeidelse og ventes fullført i 2015, er det et delkapittel om historien til norsk tegnspråk. Erlenkamp og Raanes har ansvar for denne artikkelen og har i den forbindelse gjennomgått en rekke kilder som belyser tegnspråk og døves historiske status i Norge. Arbeidet har framskaffet mye grunnlagsstoff som belyser tegnspråk og døves historiske status i Norge. En del av dette materialet drøftes i denne artikkelen, med fokus på tre kilder fra slutten av 1800-tallet.
2. Statped skriftserie nr 1 http://gordon.acm.no/kompendier/Thronhjems_doevstumme_institutt.pdf

blir etablert. Begge bygger på innsamlede populasjonsdata og kartleggingsstudier som er gjennomført på midten av 1880-tallet og publisert i perioden 1887–96. Data fra disse tre hovedkildene gjennomgås og drøftes ut fra hvordan de gir informasjon som bidrar til å belyse døves språklige situasjon og denne artikkelens problemstilling. For å sette disse tre arbeidene inn i en bredere sammenheng, trekkes supplerende kilder inn for å belyse datidens syn på døvhets, konsekvenser av døvhets for språklig utvikling og framvekst av tegnspråklige arenaer.

Døvhets som grunnlag for fellesskap

Beskrivelsen av døve som en gruppe med språklig fellesskap oppstår først i forbindelse med utvikling av skoletilbud for døve. Døve mennesker var selvsagt også en del av samfunnet før skoletilbud for døve ble etablert, og rundt disse enkeltpersonene kan man anta at gestuell kommunikasjon og hjemmelagde tegnsystem har vært utviklet (Sander 1994, 1999; Erlenkamp og Bjerkli 2009).

Fra tidlig 1800-tall var det anerkjent at døve trengte undervisning tilrettelagt for sine behov. “Det foreligger ingen samlede opplysninger om norske døve før etter opprettelsen av landets første døveskole i Trondheim i 1825”, skriver Hansen (2011: 119). Når døve samles gjennom etableringen av egne døveskoler, oppstår det som gir grunnlag for utviklingen av felles tegnspråk. Utviklingen av konvensjonelle språksystem forutsetter et felles språklig miljø. Med døveskolene skapes miljøene med samvær blant døve der visuell kommunikasjon ble skapt og norsk tegnspråk utviklet. Disse språklige miljøene ble etter hvert styrket ved etablering av ulike foreningsvirksomhet og organisasjonsvirksomhet som samlet døve lokalt og nasjonalt. Dette skaper det fellesskapet som omtales som en kulturell og språklig gruppering i det norske samfunnet. Den første forening for døve, Christiania døveforening, ble opprettet i 1878 (Schröder 1978), og det etableres videre lokale, nordiske og internasjonale interessefellesskap og kontakter innen “døvemiljøet” (Sander 1993; 1998a; 1998b, Schröder 1993, Eriksson 1999).

Kilde 1. Skavlan

I 1874 feiret Throndhjems Døvstummeinstitut femtiårsjubileum. Bestyrer Skavlan skrev skolens jubileumsberetning, som er en viktig kilde for norske døves historie og språk (Skavlan 1875). Han gir et bilde av hverdagen til og undervisningen av elevene ved skolen, og inkluderte en relativt detaljert beskrivelse av det tegnspråket som var i bruk ved skolen. Skavlans framstilling av tegnspråket bygger på en anerkjennelse av at dette tegnspråket er å forstå som et eget språk i aktiv anvendelse, og han beskriver dets struktur og bruk ved skolen (Skavlan 1875: 25–53). Tegnspråk var grunnlaget for undervisningen og for samtale med og mellom elevene. Internasjonalt er Skavlan 1875 en unik tidlig beskrivelse av et tegnspråk, og det er en kilde som ofte refereres til innen norsk tegnspråksteori (Vogt-Svendsen 1983; Martinsen, Nordeng et al 1985; Greftegreff 1991; Mosand & Malmquist 1996; Erlenkamp & al 2011; Raanes 2011). Skavlan innledet med å omtale talespråk som “Menneskeandens ædleste og fuldkomneste Udtryk” (1875: 25), men han fortsatte videre med en pragmatisk framstilling av at tale forutsetter tilgang til lyd og ord, og hvordan utviklingen av døves språk må ta utgangspunkt i det som er tilgjengelig når lyd ikke kan oppfattes. Han skriver at det er en kjensgjerning at døve “til indbyrdes Meddelelse foretrække Tegnsproget”, og omtaler tegnspråket som det språk som er naturlig tilgjengelig for døve. Tegnspråk i bruk skildrer han metaforisk med uttrykket “Tankens Flugt gjennom Haanden” (Skavlan 1875: 50). Skavlan gir en interessant framstilling av tegnspråkets karakter og grunntrekk. Han gjennomgår de utviklede konvensjoner for det tegnspråk som brukes ved døveskolen: “Under denne hele Udvikling bede vi stedse fastholdt, at Tegnet er et direkte Udtryk for Tanken, ikke en Oversættelse av Talesproget. [...] Hvert Sprog har sin Syntax. Ogsaa Tegnsproget har sin” (Skavlan 1875: 41). Skavlan skildrer strukturer i tegnspråket som blant annet inneholder “1) de naturlige, 2) de overførte eller metafysiske og 3) de methodiske Tegn” (Skavlan 1875: 31).

Døveskolen er for Skavlan et miljø der døve elever og døve ansatte bidrar til et læringsmiljø, og der det er viktig å nå fram med undervisning og oppdragelse. Skavlan debatterer de to tilnærmingene til døves undervisning som spissformulert kan omtales som “talemetoden”, med referanser til tysk undervisningstradisjon og kilder, versus den manuelle “tegnmetoden” med primære franske kilder. Disse to retningene innenfor

undervisning av døve, har helt fram til i dag vært motsetninger (Simonsen 1998). Skavlan viser i sin fremstilling til en praktisk holdning når han sier at skolens valg av undervisningsmetode styres av målet for skolering enten det gjelder “praktisk Færdighed for Livet eller Hjærtets Dannelse [...] Det er erfarne Læreres Paastand, at Hjertet naaes lettest gjennem Tegnene” (Skavlan 1875: 51). Han presiserer også at uansett metode er læreres innsats og evner avgjørende for effekten av opplæringen. Undervisningen ved døveskolen hadde som formål å utvikle ferdigheter og kunnskaper som kan føre elevene fram til konfirmasjon og til et høvelig arbeid, og tegnspråk blir omtalt som en vei fram til å nå elevene. Det var aksept for tegnspråk i undervisning og i det sosiale livet blant skolens elever.

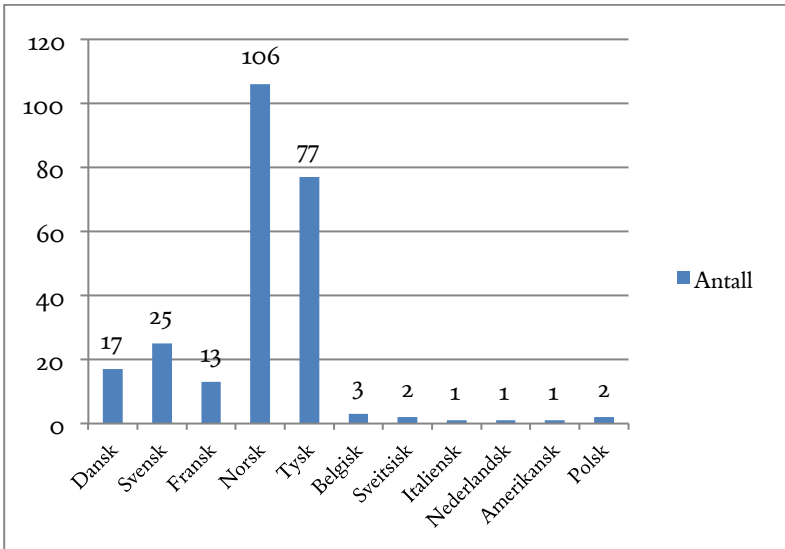
Slik var oppstarten av døveskolen: Andreas Christian Møller var Throndhjem Døvestummeinstituts grunnlegger. Han var håndverkersønn fra Trondheim og mistet hørselen i tidlige barneår. 14 år gammel ble han sendt til København for å få undervisning på den ny-etablerte døveskolen der. Selv om han kom sent i gang med sin skolegang, var han en dyktig elev. Etter grunnopplæring fikk han noe lærerskolering i København. Det var behov for en døveskole i Norge, og med offentlige midler fra kong Karl Johan etablerte han Norges første døveskole, i Trondheim i 1824. Elevtallet vokste raskt. Skolen drev internattilbud og hadde omsorg for elevene på nær helårsbasis med en skolekrets som dekket hele det nordenfjeldske Norge. Skoletiden var i snitt fem år. De fleste elevene kom til skolen relativt sent, mange fra tiårsalderen, men flere var betydelig eldre da de ble innskrevet. Elevene var som regel språkløse når de begynte, og det ble lagt vekt på så vel begrepsforståelse som skrive-, artikulasjons- og taletrening.

I 1875 var elevtallet ved døveskolen i Trondheim 43 elever, og da Skavlan skrev femtiårsberetningen, viste oversikten at skolen hadde gitt et tilbud til i alt 402 døve elever (1875: 23). Skolen involverte en tilstrekkelig stor gruppe døve i ulike alder fra voksne til barn som peker mot et grunnlag for et språklig fellesskap. Ved og rundt skolen ble det mange og varierte situasjoner der norsk tegnspråk kunne utvikles. Samholdet mellom elevene var sterkt ved døveskolene, der elevene var sammen i lange arbeidsdager som var organisert med praktisk arbeid i internat, undervisning, lekselesing og opplæring i håndverk. Opplæring i håndverk skulle gi elevene mulighet til å forsørge seg selv (Skjølberg 1989). Språkbruksområdene var mange der døve var samlet med skoletilbud og botilbud, med arbeidsdager, og dager med fritid og med høytid.

Det ble i skoledagene knyttet bånd mellom elevene som varte gjennom livet. Skavlan nevner som eksempel i en artikkel i *Nordisk tidsskrift for Blinde-, Døvstumme og Aandssvageskolen* noe som peker på fellesskap blant døve utover skoledagene. Skavlan skriver da om “den døvstumme Dreng ved den Haandverksundervisning, han har faaet ved Instituttet, i Regelen her i Byen vil kunne fortjene det Fornødne til sit Livsophold og her finde en større Omgangskreds af ældre Døvstumme, som høre hjemme i Byen” (Skavlan 1875 b). Dette sitatet viser til at det var dannet en “omgangskreds” av unge og voksne døve som var bosatt i byen der døveskolen holdt til. Utover Skavlans jubileumsberetning finnes det ikke samtidige beskrivelser av hvordan norsk tegnspråk var brukt blant døve, med unntak av noen få tegninger og plansjer av håndalfabet (i Digitalt museum, *Nye Journal for døve* og Løvås 1998).

Skavlans arbeid pr 1875 viser noe av rammene for en pedagogisk praksis utviklet i løpet av døveskolens første femti år. Som bestyrer skrev Skavlan utfyllende om rammene for skolens virksomhet i denne jubileumsberetningen og i årsrapporter og fagtidsskrift innen døveundervisning. Også skoleledere fra øvrige norske og nordiske døveskoler var engasjert. Etablering av egne skoler for døve var under sterk vekst i Norge og Norden på 1800-tallet. Skavlans femtiårsberetning gir en oversikt over de i alt 22 “døvstumme-anstalterne” som til da var etablert i Norden (Skavlan 1875: 68). Fra 1867 var det startet et *Nordisk tidsskrift for Blinde-, Døvstumme- og Idiotskolen*, en tidsskriftserie som kom ut regelmessig. Her publiserte Skavlan flere artikler, og det pågikk en aktiv nordisk fagdiskurs der Skavlan var en av de norske bidragsyterne (Skavlan 1875, 1883).

Med dagens øyne er den faglige orientering ved en nordenfjelsk skole på 1880-tallet imponerende. Foruten å ha døgnansvar for en stor elevgruppe på nær helårsbasis, holdt lærerkollegiet ved Thronhjems offentlige Døvstummeinstitutt seg internasjonalt orientert innenfor sitt fagfelt. I årsberetningen for skolen for 1885–86 listes det opp en tilkomst på nyanskaffelsene til skolens lærerbibliotek fra 1877–84 med i alt 247 publikasjoner. Av de nyanskaffede titlene er det rapporter, fagbøker og læremidler som sirlig er ordnet alfabetisk. Går man nærmere inn i denne oversikten, viser tilveksten en sterk internasjonal påvirkning og oppdatering som ut fra publiseringssted fordeles slik:

Tabell 1: Oversikt tilvekst ved lærerbibliotekets samling 1877–84³

Tilfanget i lærerbiblioteket viser at lærerkreftene ønsket å være oppdaterte, og titlene på innkjøpt materiale viser at utviklingen av skoletilbudet for døve i Norge var i tett dialog med fagdiskursen innen europeisk pedagogisk og spesialpedagogisk fagfelt. Utover 106 norske titler, 42 utgivelser fra øvrige nordiske land, er det et bredt utvalg europeiske publikasjoner. Hovedvekten er her på tyske utgivelser – 77 titler. Dette gir grunn til å si at skoletilbudet ved en statlig skole i nordenfjelske Norge var drevet og påvirket med en pedagogisk oppdatering og at orientering var i tråd med pedagogiske strømninger så vel nordisk som internasjonalt. Man søkte ut for å bygge et egnet tilbud til en gruppe som krevde en egen pedagogisk tilnærming. Døve ble sett på som en gruppe som krevde noe eget i forhold til sin situasjon.

Skavlan viser til at undervisningsformen med tegnspråk som Møller startet med, var basert på at elevene ikke hadde et talespråk da de kom til skolen. Skoletilbudet ved Thronhjems offentlige Døvstummeinstitutt bygde i begynnelsen på visuell kommunikasjon der tegn og skrift

³ Basert på oversiktslisten fra årsberetningen for Thronhjems offentlige Døvstummeinstitutt 1885–1886: Thronhjems offentlige Døvstumme-Instituts Bogsamling. Tilvekst fra 1877. s. 13–21.

ble sett som en naturlig tilnærming til personer som ikke hørte. Tegnspråket Skavlan beskriver, dokumenterer dette, men etter hvert skjer det en endring. Politisk og pedagogisk ble opplæringsmetodene i døveundervisningen debattert, og det ble en konsensus om at talespråksopplæring var den beste metoden. Den hadde som et overordnet mål å integrere de døve i samfunnet (Simonsen 1998: 161).

Diskursen fra tegn til tale

Undervisningsmetodikken for døve elever var under endring. Talespråket ble sett som overlegent i forhold til tegnspråket, og pedagogisk tilnærming i opplæring av døve dreide fram mot 1880-tallet over til sterkere vektlegging av talespråksundervisning ved alle døveskolene i Norge. Eva Simonsen dokumenterer gjennom sin avhandling (1998) bakgrunnen for utdanningsplaner og skolevirksomhet ut fra 1880-tallets rammer. Egne offentlige tiltak ble bygd opp for å gi døve opplæring. Simonsen viser til at utviklingen av skolene var preget av aktive diskurser med så vel politiske som profesjonelle interesser, og viser hvordan et “normalitetsparadigme” settes opp mot innsikt og rett til “annerledeshet”. Spissformulert kan man si at debatten sentrerer om ulike syn på hva det vil si å lære språk når man mangler hørsel som grunnlag for talespråklig utvikling. Pedagogiske og skolepedagogiske avveininger er knyttet til hva det er som er så spesielt med gruppen døve, og hvorfor er det slik at ikke alle kan følge ordinære utdanningsløp? Hvordan skulle god opplæring av døve utformes?

Pedagogiske utfordringer ved opplæring debatteres, blant annet ved de større “Nordiske abnormskolemøter”. Det tredje av disse lærermøtene ble arrangert i Kristiania i 1884 (Thomassen 1899). Fra 1896 opprettes *Norges døvstummelærerforening*. En viktig hendelse på 1880-tallet var den europeiske døvelærerkonferansen i Milano i 1881, der det ble vedtatt å styrke talespråklig opplæring av døve. Talemotoden ble fra da av den anbefalte opplæringsmetoden for døve personer så vel nordisk som internasjonalt i nær 100 år.

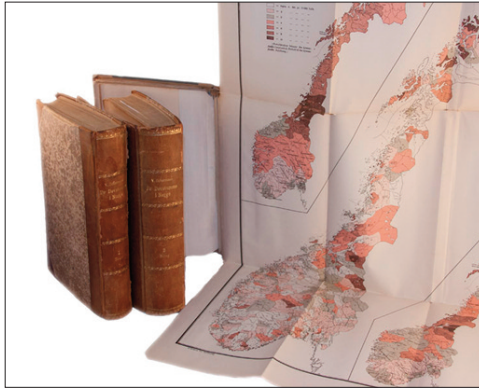

Kilde 2. Uchermann

Avhandlingsstudiet til Uchermann ruver som vitenskapelig arbeid, både ut fra studiets omfang og utgivelsesformat. Norsk biografisk leksikon omtaler hans arbeid slik: “Hans doktoravhandling, *De døvstumme i Norge*, utkom i to bind 1892–96. Verket ble oversatt til både fransk og italiensk og regnes som enestående i sitt slag ennå i dag” (Norsk biografisk leksikon, 2005). Bilagsdelen til dette studiet ble utgitt først, publisert i 1892. Arbeidet har den lange tittelen “*De døvstumme i Norge. Bidrag til kjendskabet til døvstumhedens udbredelse, aarsager og sygdomsbillede, dens forhold til de blodbeslægtede ægteskaber samt de døvstummes sociale vilkaar. Til ligemed bemærkninger om dens erkjendelse, forebyggelse og behandling*” (Uchermann 1892). Studiet baseres på datagrunnlag som i hovedsak var innsamlet fram mot 1885, men med noe supplerende statistikk. Da det andre bindet ble utgitt i 1896, var Uchermanns doktoravhandling komplett. Gjennom studiet ble døvepopulasjonen i Norge kartlagt. De to delene utgjør 1181 boksider, og i tillegg en tilhørende utgivelse med kartbilag og et resymé på fransk. Vurdert ut fra dagens vitenskapelige sjanger er dette en anselig studie. Til Universitetet i Oslos 200 års-jubileum ble det utgitt en bokserie der Uchermann står omtalt i bindet “1870–1911 Vitenskapenes universitet”. Som professor i medisin arbeidet Uchermann i nær 30 år med spesialisering i øre-nese-halssykdommer ved universitetet. Uchermanns arbeid bidro til å knytte samfunns-engasjement og undervisning på høyere nivå inn mot klinisk spesialisering (Kyllingstad & Rørvik 2011).

Uchermann innleder sin avhandling slik: “Ved Døvstumhed menes Stumhed paa Grund af Døvhed eller, overført, en ved Døvhed forarsaget uforstaaelig eller mangelfuld Tale” (1896: 1). Uchermann drøfter bruken av begrepet *døvstum*, som han mener er en term som ikke vil være adekvat om døve gis opplæring (Uchermann 1896: 1–3). Mangel på hørsel gjør at talespråk ikke utvikles, og uten opplæring er det, som Uchermann slår fast, et faktum at døve ikke spontant vil utvikle språk via tale.

Å få klarlagt hørselsstatus hadde betydning for å tilby egnet undervisning. Døvhed og behov for tiltak for å nå en talespråklig utvikling har en klar sammenheng. Her ligger årsaken til at medisinsk og pedagogisk tilnærming til døvhed har en tett interesseforbindelse som har preget arbeidet for opplæring av døve fra 1880-tallet og fram til i dag.

Illustrasjon 1: De døvstumme i Norge (Uchermann 1892–96)⁴

Selv før Uchermann startet sin undersøkelse av døvhet i Norge, var det ved folketellingene i Norge – i likhet med andre lands folketellinger – en egen kategori for døvstumhet. Ifølge Uchermann var døvhet registrert ved folketellingene fra 1840 i Frankrike, i Skottland fra 1862 og i 1851 i Irland (Uchermann 1896: 7–8). Statistikken fra folketellingene i Norge for året 1835 ga opplysninger om i alt 1091 døve, for året 1855 viste folketellingene 1242 døve personer (Uchermann 1896: 22).

Uchermann skriver om hvordan samling av døve til egne skoletilbud gir en interesse for grupperingen døve og årsakene til døvhet. “Den for de Døvstummes Undervisning vakte Interesse gav ogsaa Andledning til Tællinger af de Døvstumme i de forskjellige Lande, enten kun delvis, af de Døvstumme i Undervisningsalderen, eller omfattende alle Døvstumme. Den første partielle Tælling foregik efter hvad jeg har kunnet finde, i Slesvig 1805” (Uchermann 1896: 6). Med Uchermanns undersøkelse ble det kartlagt at forekomsten av døve var høyere enn det den generelle folketelling fikk fram. Basert på alle de innsamlede opplysninger tilgjengelige for år 1885 oppgir Uchermann antall døve i Norge til 1841 personer (Uchermann 1892: 576). Samlet gir Uchermanns arbeid den mest omfattende beskrivelse av populasjonen av døve i Norge noen gang, der den partielle undersøkelsen ga et større bilde av gruppen døve. Uchermanns statistikk viste at ut fra en befolkning på i 1,911310 innbyggere var 0,95 promille døve. Uchermann antar at det trolig var en

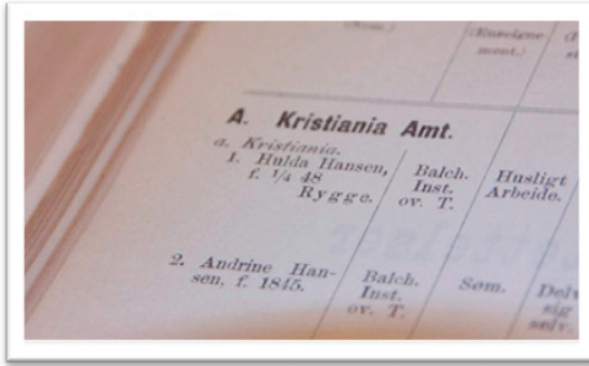
4. Foto ved Dag Bøe, Statped Midt

underrapportering av personer som mistet hørselen i løpet av livet. I en tid med stor utvandring var det på 1880-tallet utfordrende å ha fullstendig ajourførte lister over folketallet i Norge, så Uchermann slo fast at det å lage en fullstendig beskrivelse av døve i befolkningen var vanskelig (Uchermann 1896: V)

Hans undersøkelse av døve og deres forhold i Norge er svært omfattende og detaljert. Uchermann gjorde direkte undersøkelser samt innhenting av informasjon via brev. Amt for amt samlet han inn medisinske opplysninger om døve personer og deres slektsforhold. I første del av avhandlingen oppgis persondata for navngitte personer basert på opplysninger i 23 kategorier: Fullt navn, fornavn og etternavn med tilhørende plassering i forhold til prestegjeld, skolegang, gjøremål, profesjon, hvem som eventuelt forsørger personen, familiebakgrunn (foreldrenes yrke, økonomiske status og eventuelt slektskap mellom foreldrene), om det er andre døve i familien eller forekomst av sinnslidelser eller synshemming i familien. Hvor mange barn det er i familien, hvilken rekkefølge vedkommende har i søskenrekken og foreldrenes alder ved barnets fødsel registreres. Primær årsak til hørselstap oppgis, undersøkelsesfunn (som eventuell øreutflod, betennelse på beinet bak øret, om hørselstap er medfødt, oppsto brått eller tiltok litt etter litt), om det var andre “Legeme- eller Aandsfeil”, om personene var gift, hadde barn, om undersøkelse av trommehinnen, nese og svelg og vurdering av høreevne. En siste kolonne gir rom for eventuelle andre anmerkninger. Basert på dette innsamlede tallmaterialet gikk Uchermann systematisk inn med medisinsk beskrivelse av populasjonsgruppen døve, noe som ga ny vitenskapelig systematisert kunnskap.

Bilagsdelen av hans avhandling (Uchermann 1892) inneholder detaljerte opplysninger knyttet til de undersøkte enkeltpersoner. Han gjennomgår og behandler dataene statistisk i forhold til en rekke variabler: utbredelse av døvhhet blir relatert til aldersklasser, kjønn, trosamfunn, by vs. land osv. Han går nærmere inn på ulike årsaksforhold ved hørselstap, både i forhold til medfødt og ervervet døvhhet. Ulike sosiale og ytre forhold trekkes inn så vel som kategorisering av diagnoser som kan gi hørselstap. Han redegjør for metodene han har benyttet og som han ut fra innsamlede data vurderer som nøyaktige og pålitelige (Uchermann 1896: 16).

Døve inkluderte ifølge Uchermann to grupper – personer med “medfødt døvstumhed” og døve som har mistet hørselen i løpet av livet,

Illustrasjon 2: Fra oversikt over de døve i Norge (Uchermann 1892: 482)⁵

de med “erhvervet døvstumhed”. Denne todelte inndelingen av døve ble først introdusert av Uchermann, og er siden benyttet i omtale av populasjonen døve (ifølge Andersson & Hammar 1996). Personer med medfødt hørselstap antok man hadde de største utfordringer med å lære talespråk. Medisinske og anatomiske undersøkelser ble gjennomført og systematisert for å få mer informasjon om årsaker til og behandling av døvhet. Uchermanns data dokumenterte at årsakene til medfødt døvhet ennå var til dels ukjent, selv om en rekke mulige årsaksforhold kunne framsettes. Døvhet i familier med nært slektskap påpekes for noen. Når det gjaldt ervervet døvhet, var det først og fremst ulike infeksjonssykdommer og “hjernelidelser, trauma” som gir en “permanent’ Sykdom af alvorlig Beskaffenhed” (Uchermann 1896: 13). Mange av de infeksjonssykdommer og lidelser som man i dag lett kan forebygge og behandle, var på 1800-tallet årsak til tidlig ervervet døvhet. Feberlidelser som følge av barnesykdommer og andre lidelser som i dag enkelt kan behandles, var den gang sykdom som kunne resultere i alvorlig hørselstap.

I møte med mange døve hadde Uchermann fått innsikt i døves kommunikasjon. Uchermanns tilnærming til diagnostisering og kartlegging bygger på viktigheten av å kunne identifisere og forebygge hørselstap. Ved å få en riktig diagnose kunne man få opplæring som sikres en allmenn og språklig utvikling. Det kommer det gjentatte ganger fram at med språklig utvikling tenker Uchermann først og fremst på en tale-språklig utvikling. Men, som han også sier, om hørselstapet var betydelig

5. Foto Statped Midt v/Dag Bøe

måtte undervisningen ta hensyn til dette og tilrettelegges slik at personen på tross av hørselstap kunne få opplæring, språkutvikling og en generelt god utvikling. “Her maa Hensynet til Barnet være det afgjørende, ikke til principielle Meninger om den “rene Talemetodes” ene saliggjørende Virkninger...” (Uchermann 1896: 519). Han støtter seg blant annet til Skavlan (1875) når det gjelder omtale av tegnspråklig utvikling og inkluderer deler av Skavlans beskrivelse av tegnspråklig kommunikasjon inn i sin avhandling (Uchermann 1896: 517). Han skriver slik om det han sier er den naturlige måten for døve barn å utvikle sitt språk på:

I det sted begynder Barnet, naar det har naaet den Alder, da det føler Trang til at udtrykke sine Tanker, at selv gjøre sig sit eget Sprog: Det naturlige Gebærdesprog. Ogsaa dette dannes for øvrig ikke af sig selv, med ved Efterligning og Anvendelse af de arvelige Udtrykksbevægelser (...) Et saadant findes jo ogsaa hos normale Børn ligesom overhovedet hos alle Mennesker, men langt mindre udviklet end hos Døvstumme, hvor Imitationsevnen udvikles til saa høi en Grad. I begyndelsen væsentlig fælles for alle Døvstumme, internationalt, bliver det efterhaanden mer individuelt og da vanskeligere forstaaeligt for andre, ligesom for dem selv innbyrdes. (Uchermann 1896: 517).

Et av Uchermanns siktemål var å bidra til kunnskap som kunne diagnostisere døvhet og eventuelt gi behandling. Dette ut fra en anerkjennelse av at døvhet er en funksjonsnedsettelse som har stor betydning for personers funksjon. Formidling av hans arbeid utover den omfattende formidling på norsk, viser at Uchermann forholdt seg til en internasjonal fagdiskurs innenfor diagnostisering og medisinsk oppfølging av døve pasienter. Hans fokus og spesialisering var “de døvstumme i Norge” og i Uchermanns arbeid kan man lese et stort engasjement og interesse for å finne dem som er døve tidlig for å kunne sikre undervisning og en god utvikling.

Kilde 3. Bull

Også denne kilden er knyttet til en medisinsk kartleggingsundersøkelse. Ole Bull var lege, og gjennomførte på midten av 1880-tallet flere større

undersøkelser av hørselsstatus av beboere og elever ved et utvalg institusjoner og skoler. Motivasjonen og bakgrunnen for undersøkelsene var følgende: Bull fikk en henvisning om hørselstesting av fem elever fra Thorshaugs Institut for Aandssvage i Kristiania. Det viste seg at en av disse elevene var totalt døv og de fire andre var “i en høi Grad tunghørte”. Bull slår fast at disse elevenes “mangelfulde og utydelige Udtale” var en følge av deres hørselstap og mangelfull opplæring (Bull 1887: 1). Bull ønsket å bedre situasjonen for døve personer ved å gjennomføre en vitenskapelig studie som kunne gi statistiske opplysninger av betydning for samfunnet, da han fryktet at flere døve personer var blitt feilplassert innen tilbud for åndssvake. Bull tok derfor initiativ til å gjennomføre sine undersøkelser som han selv sammenfattet til følgende oppfordring til allmennheten og til fagmiljøet: “Da jeg af mine Undersøgelser har maattet slutte, at det er i en høi Grad vilde være ønskeligt, om der i flere Henseender blev foretaget Forandringer, og mine Konklusioner følgelig kommer til at være en Anklage mod det Bestaaende, anser jeg mig forpligtet til at nedlægge en detailleret Beretning af de foretagne Undersøgelser” (Bull 1887: 2). Hans formål som medisiner var å bygge kunnskap og å søke etter informasjon om årsaker til døvhet. Slik ønsket han å finne behandlingsformer både for de elevene som var døve og for i fremtiden å kunne “indskrænke Antallet af døve” (1887: 66).

I 1885 undersøkte Bull elevene ved fire skoler, to døveskoler og to institutt for “Aandssvage” i Kristiania. Resultatene fra døveskolene trekkes her fram da de gir interessante beskrivelser av elevenes språk. Samlet ble 128 døve elever fra to døveskoler undersøkt (91 elever ved *Christiania Døvstumme-Institut (Balchens skole)* og 37 fra *Fru Rosings tale-skole for døvstumme* på Briskeby). For hver enkelt av de undersøkte elevene ble det gitt opplysninger om elevens fulle navn og alder, opplysninger om hvor mange år de har vært i opplæring ved sin døveskole, nedtegning av medisinske funn for øret og trommehinnen, hørselstesting, vurdering av tale og taleforståelighet, samt vurdering av angivelig årsak til hørselstap. Tabellene med disse opplysningene utgjør en stor del av hans publikasjon (s 68–96). Det er knappe beskrivelser. Her gjengis et utvalg av informasjon for fire av de døve elevene (de medisinske funnene og de latinske benevnelsene fra øre- og halsundersøkelsen er her utelatt):

No.	Navn	Alder	Ophold på Institutt	Hørelse	Tale	Angivelig Aarsag	Anmærkninger
22	Johan Marius Johannesen.	8	1 ½	Stor Stmgf. Fra Kraniet.	Uforstaaelig.	?	Aanmærket: Døvheden indtraadte ved Fødselen
23	Thorvald Hansen Teigen.	17	3	H.S. smaa Stmgf. og opfatter A og O; v.S. stor Stmgf. fra luft.	Forstaaelig.	?	Faderens Søskenbarn døvtstum. Har aldrig hørt bedre end nu.
24	Ole Hansen Strype.	19	3	Ur til Conch. h.S.; smaa Stmgf. Begge Sider; gjengiver Vokaler, dog Forvexling af I og U.	Forstaaelig.	?	Retinitis pigmentosa. Har ikke hørt.
29	Hanna Ingebretsen.	19	3	Stor Stmgf. Fra Kraniet; Vokaler igjennem stort Hørerør.	Neppe forstaaelig.	?	Hørte indtil 1 Aar gl., da "Skarlagengefsber, Kighoste og Krampe".

Tabell 2: Del av Bulls tabell for "Resultat af mine undersøkelser" (1887: 72–75)

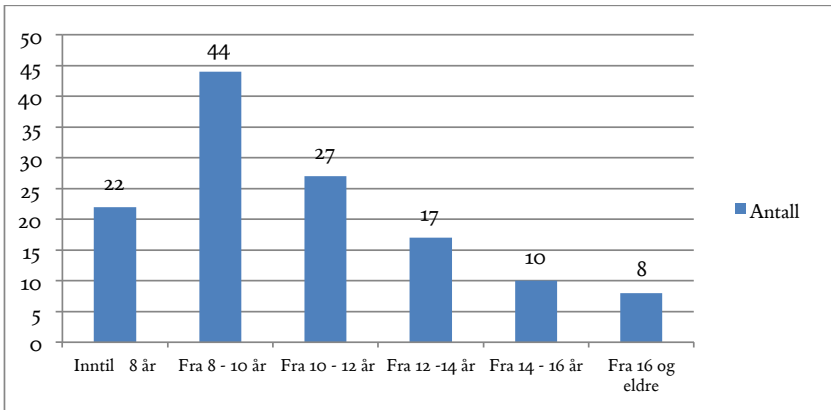
Bull går selv inn i en kritisk vurdering av sine grunnlagsdata, før han behandler materialet statistisk ut fra flere variabler (Bull 1887: 68–110). Bull var spesielt opptatt av betydningen hørsel hadde for utvikling av talespråk. Når Bull gjennomfører sin undersøkelse er *Talemetoden* den som er gjeldende for døveskolene, selv om det ved den ene av skolene, Hr Balches institutt, "indtil for kort Tid tilbage ved Siden av Talesproget ogsaa brugtes Tegnsproget" (Bull 1887: 103–104). Elevene har betydelige hørselstap, men Bull finner at de fleste av elevene (vel 70 %) hadde noe hørselsrest. Testet med bruk av en stor stemmegaffel kunne flertallet registrere noen lydinntrykk enten via luft eller ved å plassere stemmegaffelen mot kraniet. All hørselsrest (selv om den ikke var tilstrekkelig til å høre tale/oppfatte språklyder) ble ansett som gunstig for å oppnå god effekt av taletrening. Perioden når hørselstapet inntraff, registrerte Bull da det antas å påvirke i hvor stor grad det vil lykkes med å få en talespråklig utvikling. Om hørselstap hadde inntruffet etter at personen hadde hørt/hadde lært å tale, var det en faktor som kunne ha betydning for elevens mulighet til å lære å tale forståelig (Bull 1887: 105).

Bulls tallmateriale viste at om elevene så tidlig som i 8–11 års alder kom i gang med opplæring, så var dette gunstig. Hans funn er imidlertid ikke entydige ut fra det datamateriale han har. Bull finner i sin undersøkelse personer med hørselsrest som ikke har en god talespråklig utvikling på tross av at hørselstapet inntraff i småbarnsalder og selv om de har kommet til opplæring relativt tidlig. Og fra Bulls data er det et fåtall elever som er født døve og som lærer å artikulere slik at talen ble klas-

sifisert som “forståelig”, selv om skolegangen kom i gang sent som for eksempel vist i tabellen over med elev nummer 23 og 24.

Detaljene i Bulls framstilling av datamaterialet hans gjør det mulig å arbeide videre for å hente ut en detaljert beskrivelse av elevgruppene ved to norske døveskoler på midten av 1880-tallet. Alderen da elvene startet ved døveskolene er ut fra Bulls data var svært varierende, fra 4 år for den yngste til 24 år for den eldste, med snittalder på vel 10 år ved skolestart. Inndelt i tidsintervall for når elevene ble tatt opp på døveskolene, fordeler dataene seg slik:

Tabell 3: Alder ved oppstart på døveskolen (basert på data fra Bull 1887: 68–96)

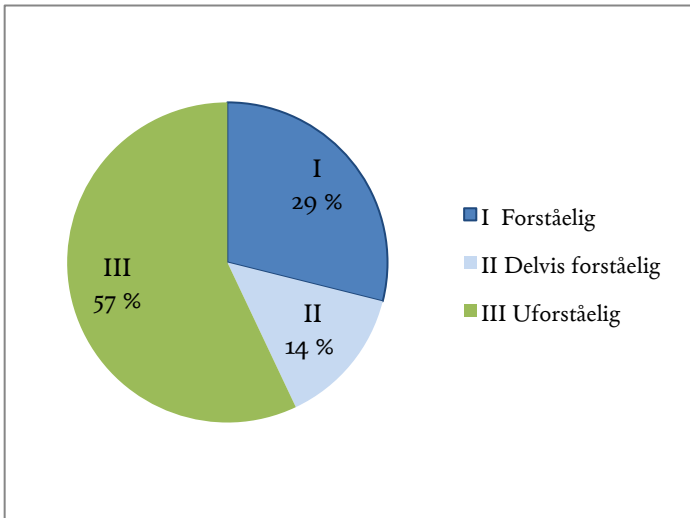
Samtlige elever vurderes av Bull ut fra hvor godt de hadde lært å snakke – produksjon av tale. Han bruker en vurdering og kategorisering i flere nyanser fra “godt forståelig” til “uforståelig”. Kun 8 av i alt 127 elever taler “Godt/Godt forståelig/Taler godt”. Av disse er det både elever som er født døve og elever som har mistet hørselen etter at de har lært talespråk – som for eksempel en elev som ble døv etter skarlagensfeber 11 år gammel og kom til døveskole vel et år deretter.⁶ Det å ha hørt og lært talespråk før han ble døv, ga denne eleven et annet utgangspunkt enn de hadde som aldri hadde hørt tale.

Gruppet ut fra de samlede 127 døve elevenes ferdighet i tale kan man ut fra Bulls kategorisering gjøre en tredeling av elever som har:

6. Bull (1887: 88-89), elev nummer 3, Fru Rosings taleskole for døvstumme

- I Tale som blir forstått av andre (Tale som blir vurdert som “Godt forståelig”, “God”, “Taler godt” og “Forståelig”): 37 elever
- II Tale som delvis kan forstås av andre (“Noenlunde forståelig for fremmede”, “delvis forståelig”, “Enkelte ord tydelig”): 18 elever
- III Tale som ikke forstås av andre (“Uforståelig”, “neppe forståelig”, “Ikke forståelig”, “ikke lært at tale”, “uttaler vokaler”, “kun enkelte ord/enkelte setninger”, “?”): 72 elever

Tabell 4: Vurdering av elevers talekvalitet (basert på data fra Bull 1887: 68–96)

Disse dataene forteller oss at for vel 70 % av de døve elevene var deres talespråk kun “delvis forståelig” eller “ikke forståelig”. Statistikken slår fast at vurderingen av taleferdighetene ikke er uttalt positiv. Selv om det nok var slik at personer som omgikk den døve kunne lære å forstå personens tale noe bedre, viser dette til at i mange døve hadde et kommunikasjons hinder for kontakt utad i samfunnet. I Bulls kartleggingsundersøkelse står det ikke direkte om tegnspråk var i bruk mellom elevene og andre som hadde daglig kontakt med elevene. Men Bulls statistikk kan leses som en dokumentasjon på at døve hadde behov for en annen kommunikasjonsmetode enn tale for å gjøre seg forstått.

Bulls interesse for diagnostisering av døve barn gir en innsikt i “den store Indflydelse, en svækket Hørelse har paa et Barns Udvikling, samt

hvor stor Skade der følger af, at disse Sykdomme bliver overseede og for-sømte”. Hørselsorganet har stor “Betydning med Hensyn til et Barns intellektuelle Udvikling” (Bull 1887: 3). Uten opplæring vil ikke døve barn få tilgang til talespråk, som er det uttalte målet i Bulls publikasjon og i den samtidige skolelovgivningen. Hans engasjement gjorde at han tidlig publiserte funn fra sin undersøkelse i artikler i dagspressen der målet var å “henlede ... Almenhedens Opmærksomhed paa disse Forhold” (Bull 1887: 2). For som han skriver: “en fuldstændig Døvhed danner en uoverstigelig Hindring” om “ikke særegne Forholdsregler tages. Gøres derimod dette, da viser det sig snart, at, naar den Skranke, som Døvheden sætter, overstiges, kan Intelligensen udvikle sig frit” (Bull 1887: 7).

Bull henviser til døvepedagoger når han sier at med den metodikk som nå benyttes “paa det Trin, hvorpaa Taleundervisningen for Døve *nu* befinder sig, lærer antageligvis $1/3$ at tale saavidt godt, at de kan underholde sig med Alle og Enhver; en anden $1/3$ bringes ikke videre end til at gjøre sig forstaaelig for dem, som de daglig omgaaes, og den sidste $1/3$ vil efter en kortere eller længere Tid falde tilbage til Tegnsproget” (Bull 1887: 65). Forhåpningene er store til å få bedre resultat med økt og forbedret undervisning med talemotoden.

Syn på døve og behandling av døvhed

Kildene Bull og Uchermanns viser til arbeidet med å få diagnostisert og gitt et opplæringstilbud til døve. At dette kunne være en utfordring, vises blant annet i bygdebok for Karlsøy og Helgøy, i bind 10. Under overskriften “Offentlig omsorg” om de “bortsatte” står det: “Til døvstummeinstituttet i Trondheim kom den første fra Karlsøy i 1864. I 1877 kom en annen døvstum elev hit, og blei satt i snekkerlære. I 1881 kom en gutt hit fra Ravik (...). At ikke alle slike forsendelser gikk like greit for seg, har vi et eksempel på fra Burøysund i 1905. En døvstum gutt måtte da tvangssendes til Trondheim fordi foreldra var imot å gi gutten fra seg” (Bratrein 1994, bind 10). At dette ikke er enestående kan man også lese i historien til stiftelsen “Hjemmet for døve” som fra 1898 ga et tilbud til “forsømte døve” i voksen alder (Bonnievie-Svendsen 1948). Det året virksomheten startet opp, inviterte man til konfirmasjonskurs, og i følge årsmeldingen var dette for en gruppe deltagere som alle var godt

voksne. Alderen på de ni første personene som fikk konfirmasjonsundervisning, var fra 31 til 80 år (Drivdal 2012: 44).

Uchermann og Bull er som medisinere opptatt av døves mulighet til utvikling. Uten tilgang til et språk ble konsekvensen begrenset mulighet til kommunikasjon, informasjonstilegnelse og til å få tilgang til å kunne delta i diskusjon med andre. Bull skriver om “sanseorganernes prædominerende Indflydelse paa Udviklingen af et Individts Intelligens” (Bull 1887: 2) og han fortsetter med å si at hørsel er “af en *større* Betydning med Hensyn til et Barns Udvikling” (Bull 1887: 3) og han mener at hørselstap blir for “stedmoderligt behandlede”. Han fortsetter resonnementet med viktigheten av tidlig og riktig diagnose og behandling om det kan tilbys.

Uchermann gir en overordnet beskrivelse av døves sosiale situasjon. Leter man i hans tekst, kan man finne en positiv og pragmatisk holdning til at døve bruker tegnspråk, men i hans resonnement er det helt klart at det er en talespråklig utvikling som han setter som ønsket mål for de “døvstumme”. I perioden der Uchermann starter sin undersøkelse på tidlig 1880-tall, var det under arbeid utredninger og politiske drøftinger for en forbedret plan for døveundervisning. Opplæringstilbudet ble fra 1881 styrt av *Lov om skoler for abnorme børn* (1881) – omtalt som *abnorm-skoleloven*. Talemotoden blir tilnærming ved alle døveskolene i Norge. Uchermanns holdning til døves språkutvikling er en tilnærming som er et uttrykk for oralisme – vekt på taleopplæring – som blir den rådende tilnærming til døves undervisning, i tråd med utdanningspolitiske føringer for døveundervisning. Eva Simonsen har gjort rede for denne delen av norsk skolehistorie i sin avhandling: “Vitenskap og profesjonskamp. Opplæring av døve og åndssvake i Norge 1881–1963” (Simonsen 1998). I tidsepoken mot slutten av 1880-tallet pågikk det også utprøving av forskjellige behandlinger av døvhet (Werner 1948). Simonsen skildrer holdningen som behandlingene ga slik: “Medikaliseringen skjedde først og fremst ved en holdningsendring i retning av å se de døvstumme barna som syke og defekte. Overgangen fra tegnspråk til ren talemotode fokuserte på sansetapet i sterkere grad enn før. Barnet fremsto som mere abnorme fordi de ikke fikk utvikle og bruke visuell kommunikasjon – tegnspråk. De var henvist til et auditivt språk som de hadde små naturlige forutsetninger for å mestre” (Simonsen 1998: 202).

“Fru Rosings taleskole for døvstumme i Kristiania”, er en av skolene i Bulls materiale. Bestyrerinnen Hedvig Rosing skriver i 1884 om utford-

ringene med at det blir grupper og klasser der begynneropplæring gis for elever i ulik alder. Rosing skriver “mangel paa organisation ved optagelsen, spores i alle klasser” (Rosing 1884: 1). Fru Rosings skole var fra starten en ren “taleskole” som ble vurdert å ha gode resultat med taleopplæring av sine elever. “Artikulasjon” eller taletrening var undervisningsfaget som hadde stor plass i alle klassetrinn. Omfanget av taletrening vises ved timefordelingen for undervisningen for første klasse ved Rosings skole, der timeplanens ukentlige 33,5 undervisningstimer er fordelt slik at taletrening hadde hovedfokus: “Artikulasjon: 18 timer, Forberedende regneøvelser: 4 timer, Skjønskrivning: 4 timer, Børnehavarbeide: 4 timer,⁷ Gymnastikk 3, 5 time” (Rosing 1885: 33). Taletrening var krevende og tok mye av skoletiden. Elevgruppene var små. Rosing gir selv en beskrivelse av hvor langt kom man med denne opplæringen for de yngste elevene: “Ved skoleaarets udgang havde de mindre gutter et ordforraad på 200 ord, betegnende kjendte og nære gjenstande og forhold, saaledes benævnelsen paa de almindeligste dyr, skolesager, spiselige sager og hvad der ellers omgiver os samt deres egne og de andres navne” (Rosing 1885: 13). 200 ord er ikke mye å hjelpe seg med for barn som da i snitt var 10 år gamle ved oppstart på sin skolegang.

I Bulls undersøkelse dokumenteres at mange av elevene kom til døvskolene for å starte sin grunnopplæring først i tidlig ungdomsalder. Rosings beskrivelse av effekten av den konsentrerte taleopplæringen peker mot en svært begrenset kommunikasjonsmulighet. Allikevel var synet på talespråk som den fremste kommunikasjonsform denne perioden imidlertid sterkt uttalt fra så vel pedagoger, undervisningsmyndigheter, medisinerer og også fra representanter for døve selv. Argumentasjon som bygger opp under dette, finnes også uttrykt av Lars Havstad (1892, 1898) som var av de første norske døve som tok artium og som selv var en sterk forkjemper av satsningen på talespråklig opplæring for døve.

En språklig og kulturell gruppe?

Tilbake til problemstillingen for denne artikkelen: Kan skildringen av døve i Norge i siste del av 1800-tallet belyse om det var vokst fram en samfunnsaksept av det som omtales som “døvemiljøet”? Var det i siste

7 “Børnehavarbeide” er papirarbeid og papirklipping etc

del av 1800-tallet i Norge en kulturell forståelse av tegnspråklige som en språklig og kulturell minoritetsgruppe? Dette er ikke spørsmål som enkelt kan svares på ut fra dagens forståelse av tegnspråklige som en språklig minoritet. Når man i dag anerkjenner norsk tegnspråk som et fullverdig språk, er det langt fra den forståelse man finner i de gjenomgåtte kildene. Men kildene viser til at man så døve som en egen gruppe, med behov for egne tiltak pedagogisk og med behov for spesielt fokus medisinsk. Offentlig satsning innenfor skoletilbud og diagnostisk medisinsk arbeid skulle sikre døve personer en god utvikling. Metoder og skoloring av pedagoger og medisinerer utvikles nasjonalt og i tett nordisk og internasjonalt samarbeid og kontakt. De tre hovedkildene viser til brede kartleggingsarbeider der det søkes etter ny kunnskap. Diskusjonen om tiltak rettes mot et internasjonalt fagmiljø, slik Uchermann gjør når han formidler sine resultat i nordiske publikasjoner, på tysk og på fransk (Uchermann 1892).

Pedagogisk arbeid med døve utvikles innen retningen audio-pedagogikk skjer med en tydelig påvirkning fra nordisk og europeisk fagdiskusjon – som vist i den aktive diskursen innenfor *Nordisk Tidsskrift for Blinde-, Døvstumme- og Idiotskolen* og *Tidsskrift för döfstumskolan*. Det er faglig ikke kun en orientering inn mot allmenn pedagogikk, men det er en aktiv og tett kontakt innen spesialpedagogikk – eller mer presist – innen undervisning for døve og audiopedagogikk. Tilfanget til lærerbiblioteket ved Thronhjems offentlige Døvstummeinstitut (1886) indikerer dette tydelig (som vist i tabell 1) og viser at det arbeides med oppdatert kompetanse rettet inn mot gruppen døve for å utvikle og bygge opp tilbud for å nå elevgruppen best mulig. Det var en pedagogisk og medisinsk forståelse av at det var særegne utfordringer for å nå og bygge tiltak for døve personer. Slik kan man si at døve personer på 1880-tallet var ansett og anerkjent som en egen gruppe med en særegen situasjon som krevde spesiell oppmerksomhet og behov for egne tiltak.

Å anerkjenne tegnspråk

I kartleggingsarbeidene til Uchermann og Bull er det kun sporadiske kommentarer som viser til døves bruk av tegnspråk. Skavlans arbeid går tettere på tegnspråket og beskriver bruken og nytten av det. I deler av Skavlans tekst ser man en anerkjennelse av tegnspråk som et eget språk,

som når han skriver i tråd med det man i dag kan dokumentere: “Hvert Sprog har sin Syntax. Ogsaa Tegnsproget har sin” (Skavlan 1875: 41). I alle de tre gjennomgåtte kildene pekes det mot det sosiale samværet mellom døve og mot et miljø som utvikles mellom døve. Holdningen til det språket døve brukte seg i mellom, omtales slett ikke udelt positivt. Det er gjennom å lære å tale man blir “humaniseret”, som Bull skriver: “Skal den Døve blive saavidt muligt humaniseret, maa han erhverve sig Evne til at forstaa Andre og til selv at gjøre sig forstaaelig. For at dette kan ske i størst mulig Udstrækning, maa han lære at forstaa Andres Tale og lære selv at tale. Lærer den Døve kun at meddele sig med Tegnsproget, opnaar han blot at gjøre sig forstaaelig for dem, der selv har lært dette” (1887: 65). Fremveksten av aktivitet og organisasjoner mellom døve viser til at det dannes arenaer der man kan gjøre seg forstått blant andre døve. Oppfatningen og forståelsen av at det kun er majoritetsspråket og talespråket som er gjeldende norm for å beherske et språk dominerer. Selv om Bull sine data viser at flertallet av de døve elevene han undersøkte neppe ville gjøre seg forstått med tale, konkluderer han med at “Talesprogets Overlegenhed kan nu ansees at være saavidt fastslaaet, at den Tid forhaabentlig ikke er fjern da det ganske har fortrængt Tegnsproget” (Bull 1887: 65). Med sterk tro på fremtidig bedre og tidligere diagnostisering og behandling av årsakene til døvhet i kombinasjon med en mer effektiv taletrening vil det ikke være slik at grupper av døve vil “... efter en kortere eller længere Tid falde tilbage til Tegnsproget”, som Bull refererer til (1887: 65). Tegnspråket i seg selv hadde ingen verdsatt status, og selv om tegnspråk mellom døve eksisterte, ble det ikke anerkjent som språk. Språkholdningene som her kommer fram, er så innrettet mot oralisme at det ikke var rom for å se mot alternative eller flerspråklige perspektiv på menneskelig språkevne. Derimot er Skavlans arbeid skrevet av en som har tett kontakt med døve og dermed har en noe mer nyansert og åpen holdning til elevenes språk.

Behov for et språklig fellesskap

For døve barn/unge som kom til en døveskole, var møtet med andre døve en mulighet til å utvikle et språk. Selv om få kilder fra slutten av 1800-tallet beskriver det språket som ble dannet mellom elevene, er gruppen av døve som samles godt dokumentert i kartleggingskildene, noe som

viser til at relativt mange unge døve samles. Alle de tre hovedkildene slår fast at manglende talespråk er konsekvensen av døvhet. Hvordan dette oppleves beskriver Prawitz som på 1880-tallet underviste døve elever: “Den dövstumme lær sig icke själv och kan icke heller genom undervisning lära sig att tala i detta ords egentliga betydelse, emedan, så som vi sett, den uppfattande delen av hans talspråksapparat är satt ur funktion. Men även han har behov att förskaffa sig en inre värld ock att meddela andra, vad som rör sig i denna. Detta behov tilfredsställer han genom att öva upp en annan språkapparat, vars framställande del utgöres huvudsakligen av händerna och armarna och den uppfattande delen av synsinet. Han tecknar” (Prawitz 1918: 36). Johan Prawitz var en svensk døvelærer som ved slutten av sitt mangeårige yrkesliv fikk bevilget midler til å sammenfatte sine erfaringer for lærere innen spesialundervisning, publisert som *“Seminarieret för bildande av lärare och lärarinnor för dövs- tumundervisningen: Den dövstumme och hans undervisning i språket”*. Selv om dette er et svensk materiale, sier det nok noe om den virkelighet som også gjaldt for norske døve som kom til opplæring relativt sent. Det velbrukte eksemplaret av Prawitz’ bok fra Lærerbiblioteket ved Thronhjems offentlige Døvsstummeinstitut trekkes inn som relevant å bruke som kilde for kunnskap om døves situasjon også i Norge for denne perioden. Skavlan sto for en tilsvarende tilnærming til døves opplæring som det Prawitz viser til i sin omtale av tegnspråkets nytte ved begrepsinnlæring og undervisning. Døve elever som opplevde en del av sin oppvekst uten språk, kom i møte med skolen i kontakt med andre døve der språklig kontakt kunne utvikles spontant via tegn.

Samvær mellom døve åpnet for visuell kommunikasjon og for et tegnspråk mellom elevene, noe som ga tilgang til språk, kontakt og tilgang til informasjon og språklig fellesskap. Dette språklige fellesskapet ble utviklet – samtidig som det i offisiell sammenheng var en holdning at tegnspråket ikke hadde egenverdi. Møtet med døveskolen var møte med andre døve barn, og et samvær mellom døve der tegn og visuell kommunikasjon kunne utvikles. Skavlan beskriver dette tegnspråket som var i bruk mellom elevene (Skavlan 1875: 50). Etter endt skolegang returnerte noen elever til sine hjemsteder, men det var også mange som ble værende og fikk arbeid i byene der døveskolene var. Dette motiverte til fellesskap mellom døve. Fra kilder som sto nær døves hverdagsliv, er det beskrivelser av et språklig fellesskap innen døvemiljøet.

Døve personer bygger sine arenaer

For å se spor av hvordan døve tegnspråklige i Norge kan oppfattes som å ha et eget språklig miljø på 1880-tallet, må man trekke inn kilder som har fokus mot døves miljø.

I slutten av 1800-tallet skjer det en sterk utvikling av organisasjons- og foreningsaktivitet blant døve. Den første døveforening startet opp i Kristiania i 1878 (Schröder 1978). Siden etableres det døveforening i Bergen i 1880, det opprettes egen sportsklubb for døve i Kristiania i 1892, Trondheim får sin døveforening i 1898, og Stavanger i 1900. Det er i de byene der det er døveskoler at de første døveforeningene starter opp (Breiteig 1959). Døveforeningen i Nord-Norge ble opprettet først etter århundreskiftet – i 1906. Beskrivelsen som gis i Tromsø og omegns 100-års-jubileumsberetning kan nok dekke motivasjonen som lå bak døveforeningene som kom i gang på 1880-tallet: “Foreningen trengs både på det medmenneskelige plan og for å få gjennomført endringer og holdninger i samfunnet” (Henriksen 2006: 1).

Døveforeningene fikk en sentral plass i mange døves sosiale liv, der det var arbeidsoppgaver og samlingspunkter for mange, og der foreningene ble stedet man møttes – som døves andre hjem (Saltnes 2003). I de større byene var sammenslutningene så store at det var behov for egne lokaler. Da det ble invitert til etablering av De døves forening i Trondheim i 1898, ble det sendt rundt et skriv der man: “innbyder herved de i byen boende voksne døve til dannelse av en døveforening” (Moe 1938: 1). Femti personer tegnet seg. Aktiviteten i landets døveforeninger var variert, og de største utvidet stadig med flere typer lag og utvalg som fokuserte på sosiale, praktisk og kulturelt rettede aktiviteter. Døveorganisasjonen og de arenaene som vokste fram, ble svært viktige for døve og tegnspråklige personer. De mange oppgavene og aktivitetene som organisasjonene arbeidet med, er nedtegnet i historiske dokumenter fra døveforeningene for denne tidsperioden, men det står lite om språket man brukte seg imellom. Det er helt klart at for å løse de oppgaver som døveforeningen hadde, måtte det være en god dialog og kommunikasjon innad i foreningene og knyttet til alle de aktiviteter som skjedde i etableringsfasene og driften av de lokale organisasjonene. I alle disse sammenhengene kunne tegnspråk brukes og utvikles og formes videre inn mot alle de oppgavene og arenaene som døvemiljøet raskt utviklet – det være seg innen sportslige, religiøse, interessebaserte og organisasjons-

messige utviklingsformål, kvinneforeninger, avholdslag, utvalg for drift av foreningsbygg, foreningshytter, kirker m.m. Det skapes møtepunkter og markeringer innenfor organisasjonene, og i møtet mellom døve ble norsk tegnspråk brukt og utviklet.

Døve på 1880-tallet synes å være i stor grad selvhjulpne og mange hadde selvstendige yrker, noe som er dokumentert via yrkesoversiktene til Uchermanns kartlegging. Det samme ser man i oversikten over yrkene til samtlige av de 311 medlemmer som fra 1898 og fram mot 1938 som er listet opp i jubileumsskriftet til førtiårsmarkeringen til Thronhjems døveforening (Moe 1938). Det er i oversikten mange såkalte “s-yrker”, gode håndverksyrker der man selvstendig kunne utføre innlærte ferdigheter uten mye kommunikasjon med andre. Som for eksempel skredder/syerske, skomaker, steinhogger, smed, snekker og seilmaker kunne man utføre arbeidsoppgaver også uten mye direkte språklig kontakt eller diskusjon for å få arbeidet utført. Om man var henvist til arbeidssituasjoner i selvstendig arbeid der diskusjon og samtale med andre var utfordrende, fikk man mulighet til å leve ut sosial kontakt og sosialt engasjement i døveforeningene og døvemiljøet som arenaer. Det ble utviklet et bredt utvalg av aktiviteter via døveforeningene fra de første ble etablert fra 1878. Medlemsoversikten fra døveforeningene viser at døve prioriterte organisasjonsarbeid og deltagelse i foreningsvirksomhet høyt. Schröder skriver om det norske døvesamfunnet at det er i perioden 1870–1900 grunnlaget for det moderne døvemiljøet forankres i en omfattende organisasjons- og foreningsvirksomhet (Schröder 2007: 184).

Stor aktivitet med foreninger og lag peker mot at døve utviklet en tilhørighet til et fellesskap – der de søkte sammen og utviklet sine kulturelle arenaer i et miljø med et bredt utvalg av aktiviteter og sammenlutninger. Fra slutten av 1800-tallet er språket som ble brukt i døveforeningene ikke dokumentert i skriftlige eller billedbaserte kilder. Men man finner kilder som sier noe som tegnspråklige varianter mellom landsdelene i Norge, dokumentert ved det første landsmøte for døve, og fra beskrivelse av ulike varianter av tegnspråk mellom de nordiske land, fra nordiske døvekongresser. Mangel på bilde eller filmmateriale som kan vise hvordan språkbruken var mellom døve, er et metodisk problem som rammer studiet av et visuelt og manuelt språk som ikke har et skriftspråk. Man må langt inn på 1900-tallet for å finne bilde- og filmmateriale som viser bruk av norsk tegnspråk.

Døvesamfunnet i utvikling

I 1890 fikk Norges døve sitt eget blad, *Journal for døve*, der redaksjonen besto av tre døve menn. Bladet bidro til debatt og informasjon blant døve og “skapte kontakt og felleskap langt utenfor døveforeningenes lokaler”, som Sander (2011: 6) skriver. En av sakene som tas opp i det første nummer av dette tidsskriftet er diskusjonen om bruk av begrepene *døv/døvtstum*, og journalen tok klart til orde for at begrepet *døv* var det som var burde brukes (*Journal for døve* 1890: 1). Døve var etablert som en gruppering med en begynnende felles identitet.

Denne ble styrket ved at det tidlig kom i gang nordisk og internasjonal kontakt mellom døve. I 1884 arrangerte man i Stockholm den sjette internasjonale kongressen for døvtumme med 157 deltagere (Anderson & Hammer 1996: 61). Lokalt engasjement, nasjonale treffpunkter, idrettsarrangement og utvikling av organisasjoner, nordisk og europeisk kontakt utvikles – det er grunn til å si at kultur og identitetsdanning tidlig var i utvikling mellom døve personer. Bruker man kulturbegrepet i tråd med Gullestad (1989), er tilhørighet til en kulturell gruppe definert av situasjonen og hvem man sammenligner seg med. Døve har vært samlet i skole og i organisasjonsliv som har lagt grunnlag for et miljø med en kulturell og språklig identitet. I dette miljøet dannes et eget fellesskap innen det større majoritetssamfunnet. Denne utviklingen var påbegynt allerede på 1880-tallet.

I det langstrakte Norge var det selvsagt døve som var bosatt uten mye kontakt med andre døve eller tegnspråklige, og som ikke tok del i det minoritetssamfunnet av døve som var under utvikling. Kildene på arenaene der døve formet sine miljøer, er mange – selv om det fra majoritetssamfunnet var langt fram til en uttalt anerkjennelse av kulturen og språket som ble brukt. Både i de større byene og med oppsøkende arbeid bidro døvekirken og døveprester til arrangementer som samlet døve. Kirken tok på alvor at det skulle forkynnes til alle, og den første prest for døve tilsettes i 1895 med den begrunnelsen at formidling av gudsord og kirkelige handlinger skulle nå fram til døve. Døveprestene brukte tegnspråk i møte med døve (Jor 1958, Sander 1994, Aspen 1996, Dehli & Vadseth 1998).

Ulike perspektiv fra storsamfunn og fra minoritetsgruppe

De tre hovedkildene fra slutten av 1880-tallet viser til at døve anerkjennes som en gruppering med egne behov, selv om det kun er kilden Skavlan som ser døves tegnspråk som en styrke for døvepopulasjonen. Han fremstilte i 1875 den enkle sammenhengen at tale forutsetter tilgang til lyd og ord, og at en utvikling av døves språk har startpunktet i det som er tilgjengelig når lyd ikke kan oppfattes og der døde "til indbyrdes Meddelelse foretrække Tegnsproget" (Skavlan 1875: 50). Men dette ble ikke anerkjent som offentlig tilnærming til døves opplæring. Det er på slutten av 1800-tallet ingen helhetlig forståelse i samfunnet for hva det innebærer å være døv eller forståelse av tilgang til andre språk enn talespråk. Døveskolene, døveforeningene og døvekirken dannet samlende miljø og virksomheter der sosialt og språklig fellesskap dannes og der aktiviteten bygde sammenslutninger lokalt, nasjonalt og utover landets grenser. Dette viser en verdsetting av et sosialt og kulturelt fellesskap mellom døde som var vokst fram på slutten av 1800-tallet.

I Bulls studie dokumenteres det at hoveddelen av elevene ved døveskolene hadde en uttale som vanskelig ble forstått av andre. Det illustreres i tabell 2 med fire navngitte personer av de i alt de 127 døde elevene som i 1885 gikk på de to døveskolene i Kristiania. Å lese Bulls datagrunnlag gir grunn for refleksjon over hvordan døves oppvekst var i årene da mange først opp mot ungdomsalder fikk lære språk, og der undervisningen ble fokusert om taleferdighet på bekostning av annen danning. Man kan bare håpe at de unge døde som man leser om i Bulls undersøkelse var bosatt slik at de kunne få nytte av miljøene rundt døveforeningene. Døveforeningene innebar oppgaver som skulle løses i fellesskap med andre der man kunne bli forstått og forstå og bidra i oppbyggingen av viktige møtepunkter og betydningsfulle arenaer.

Metodekritikk og oppsummering

Tre valgte kilder som henter sine data fra perioden 1875–85 er her løftet fram som grunnlagsstoff for å gi et bilde av døvepopulasjonen i Norge på slutten av 1800-tallet. Alle arbeidene viser en motivasjon for økt oppmerksomhet mot en gruppe personer som uten spesielt fokus ville være svært utsatt i forhold til å få en god utvikling.

Å studere holdninger til en språklig minoritetsgruppe ut fra kilder forankret i offisielle og vitenskapelige publikasjoner byr selvsagt på begrensninger. Mangel på kildemateriale som direkte beskriver språkbruks-situasjonen blant døve språkbrukere er årsaken til dette valget. De valgte kildene dokumenterte at det var en nær samstemt tro på talespråklig fokus innen opplæring av døve fra 1880-tallet. Dette var så sterkt formulert at det også ble innarbeidet og uttalt blant døve personer selv. Pierre Bourdieus begrep “habitus” kan benyttes til å forklare dette, når han viser til hvordan man tar til seg majoritetens strukturer og gjør dem til sine. Disse strukturene gjør at man påvirkes til en oppfatning av verden slik at strukturer og væremåter tas for gitt og fremstår som selvfølgelig. Man ser på seg selv, om enn feilaktig, i samsvar med den verden som har påvirket og formet ens habitus (Bourdieu 2005). Det er et språk mellom de målsettinger og ideologier man får i opplæring som døv og de muligheter man har til spontant å få utviklet seg. Habitus-begrepet kjennetegnes også av at det tar lang tid å endre strukturer som er innarbeidet. Dette er forhold som kan ha påvirket kilder både fra majoritetskulturen og fra minoritetskulturen, og kan forklare at også døve personer selv sterkt fremmet talespråk som den beste kommunikasjonsform for døve (Havstad 1892, 1898). Samfunnets overordnede syn på talespråk-opplæring ut fra et ønske om å unngå at døve ble ekskludert fra opplæring og samfunnsliv, ble så sterkt at det skygget for det å se døve som en språklig og kulturell gruppering, som kunne tilby et eget språklig fellesskap.

Det er bred dokumentasjon på døves egne arenaer, men få direkte kilder som gir detaljer om språkbruk i foreninger for døve i Norge i siste del av 1800-tallet i Norge. Mangel på kildemateriale om eventuell bruk av tegnspråk kan like gjerne tyde på at dette var så selvfølgelig innen døveforeningene og så lite kontroversielt at det derfor ikke nevnes, som Moe (1938) antyder. En annen årsak til manglende dokumentasjon kan også være at tegnspråklig kommunikasjon var fraværende. Men beskrivelsene av aktivitetene og sentrale personer i døveforeningene skildres godt av blant annet i Sander (1993, 1994, 1998a, 1998b, 2002, 2008) og Schröder (1978, 1993, 2007) og i tidsskriftet som Norsk døvehistorisk forening utgir, *Nye journal for døve* (1991 –). I alle sammenslutninger av døve, som hadde mange oppgaver som skulle løses, var det behov for gode kommunikasjonsmetoder. Uten god intern kommunikasjon ville ikke den aktive foreningsoppbyggingen mellom døve personer vært

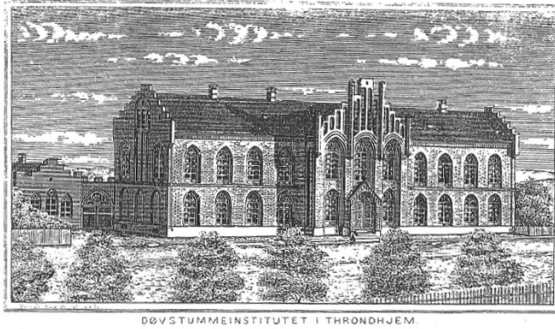
mulig, og en sterk og solid organisasjonsaktivitet tyder på effektive kommunikasjonsformer. Samlet til møte med andre får en mulighet til fellesskap og kunnskap og å få brukt sine evner.

Innenfor audiopedagogikk søkte man ut for å søke støtte i andre lands fagmiljø som arbeidet med døve (Aurel 1936), og døve personer og døveorganisasjonene orienterte seg og kom sammen til organisert aktivitet nasjonalt, nordisk og internasjonalt. Oppfatningen av døves kultur og identitet gjennom såvel lokale som nasjonale miljø som var under danning på slutten av 1800-tallet, kan sees i tråd med Bourdieu sin forståelse av kultur og habitus-begrepet. Forankring i grupperinger der man søker utover det nære og lokale for å finne tilhørighet og likhet, bidrar til å danne av betydningsfulle miljø for de som deltar. Det å bruke tegnspråk i samvær med andre døve kunne danne grunnlag for miljø der det visuelle tegnspråket kunne utvikles, og her gikk miljøene rundt døveskolene foran. Der utvikles det språk og relasjoner, der kan man delta i og tilhøre et miljø. Mens utdanningstilbudet for døve fra innføringen av abnormskoleloven hadde som visjon å løfte fram normaliseringsprinsippet og inkluderingsstrategier, arbeidet døve selv med å bygge opp sine sosiale arenaer og et bredt organisasjonstilbud. Innad i døves miljø ble det dannet sosiale arenaer der en identitet som gruppe kunne vokse fram. Denne prosessen kan man dokumentere allerede på 1880-tallets Norge, selv om norsk tegnspråk først vel 100 år senere ble offisielt anerkjent som en del av det språklige mangfoldet i Norge. Kildematerialet viser at 1880-tallet og tilstøtende tiår var en viktig periode i norsk døvehistorie, både på opplæringsiden, der tegnspråket med abnormskoleloven ble fjernet fra klasserommene, og på samfunnssiden, der man ser døves egne organisasjoner ta form og vokse fram.

Etterord

På tittelsiden til en av hovedkildene i denne artikkelen – Skavlan (1875) – står denne illustrasjonen av skolebygningen til Throndhjems offentlige Døvstummeinstitut, det store vakre bygget i nygotisk stil som ble bygd som skole for døve elever i 1855.

I dag huser dette bygget i Bispegata i Trondheim fortsatt aktivitet knyttet til døves kultur. I første etasje finner man *Norsk Døvemuseum*, en visuell og interaktiv utstilling driftet av Museene i Sør-Trøndelag samt

Illustrasjon 3: Fra Skavlan 1875, tittelbladet

en *Lørdagskafe* drevet i regi av Trondheim Døveforening og Døve-museets Venneforening. Bygget som populært kalles Rødbygget, har en viktig posisjon blant tegnspråklige personer i Norge.

I arbeidet med å ferdigstille denne artikkelen våren 2013, syklet jeg en lørdags formiddag ned til Norsk Døvemuseum for å sjekke noen referanser fra kilder i arkivet der. Fra en hektisk sentrumsgate kom jeg inn i bygget og åpnet døren til Lørdagskaféen. Det var det stor aktivitet, lukten av nystekte vafler og ivrig samtale på tegnspråk fylte lokalet, der det rundt bordene satt ungdommer og eldre, døve og hørende personer.

Illustrasjon 4: Rødbygget (2013)

Den lørdagen jeg var innom, var det vel 60 besøkende på kaféen og i museet satt den tegnspråklige omviseren klar til å vise fram utstillingen og presentere døves kultur og historie. Med en historisk bakvegg der

norsk tegnspråk ikke alltid har hadde en selvsagt aksept i det norske samfunnet, gir det å se aktiviteten i bygget og den selvfølgelige bruken av norsk tegnspråk i det norske storsamfunnet og i disse lokalene en god følelse.

Den anerkjennelsen språkmeldinga i 2008 gir av norsk tegnspråk som “en del av norsk kulturarv”, kan vi finne spor av som en ubrutt tradisjon tilbake til 1825, gjennom 1800-tallet og helt fram til i dag.

Litteratur

- Abnormskoleloven (1881). *Lov om skoler for abnorme børn*.
- Andersson, Bo & Åsa Hammar. 1996. *När hände vad i dövas historia*. Örebro: SIH Läromedel.
- Aspen, Øyvind. 1996. “*De stakkels Døvstumme*”. *Et tilbakeblikk på døvekirkens tilblivelse. Fra glemsel til familiedynasti*. Det teologiske fakultet. Universitet i Oslo. Hovedfagsoppgave.
- Aurel, Ernst. 1936. *Fortegnelse over døvelærere ved statens døveskoler i Norge og over norske prester for døve 1935*. Falköping: Falköpings Tidning.
- Bonnevie-Svendsen, Conrad. 1948. *Hjemmet for døve 1898–1948*, Oslo: Nordstrand.
- Bourdieu, Pierre. 2005. *Udkast til en praksisteori. Indledt af Tre studier i kabylsk etnologi*. København: Hans Reitzel.
- Bratrein, Håvard Dahl. 1989–94. *Karlsøy og Helgøy bygdebok. Folkeliv, næringsliv, samfunnsliv*, Bind 10, Karlsøy kommune, nettreferanse, uten sidetall <http://karlsoy.com/bygdebok/> Dato: 27.02.2013.
- Breiteig, Albert (red). 1950. *Bergen døveforening 1880–1950. En jubileumshilsen på 70-årsdag 30. mai 1950*. Bergen: Bergens døveforening.
- Bull, Ole. 1887. *Tunghørte, Døve og Aandsvage*. Kristiania: Det Steenske Bogtrykkeri. Separattrykk af Norsk Magazin for Læger h 6–7, 1887.
- Dehli, Martin & Hans-Christian Vadseth. 1998. *Tro håp og kjærlighet. Stiftelsen Hjemmet for døve 100 år: 1898–1998*. Oslo: Stiftelsen hjemmet for døve.
- Digitalt museum. *Håndalfabet tegnet i 1895*, http://digitaltmuseum.no/things/bilde/TFM-SVB/NDM.00379?query=h%C3%A5ndalfabet+18&js=1&search_context=1&count=2&pos=1
- Drivdal, Marianne. 2012. “*De ba med tårer*”: *historien om hvorfor og*

- hvordan Hjemmet for døve på Nordstrand ble etablert.* Masteravhandling i kirkehistorie – Oslo: Det teologiske Menighetsfakultet, våren 2012.
- Eriksson, Per. 1999. *Dövas historia – i Sverige och något om övriga Norden.* Örebro: SIH Läromedel.
- Erlenkamp, Sonja & al. 2011. “Innledning.” *Norsk lingvistisk tidsskrift.* 29(1): 3–6.
- Erlenkamp, Sonja og Georg Bjerkli. 2009. *Mentale “rom” og språk – “4. avsnitt: Enkelttegn og mentale rom” og “Språkutvikling uten lyd i barn-domshjemmet mitt”,* LURT – Lærings- og Undervisningsmateriale Relatert til Tegnspråk, nettsted via Høgskolen i Sør-Trøndelag: <http://tegnolk.alt.hist.no/pmwiki/pmwiki.php/SymbolKonvensjon/Ka pL4> Dato 25.02.2013
- Greftegreff, Irene. 1991. *Håndformer og håndformendringer i norsk tegnspråk: en innledende undersøkelse av foneminventaret.* Hovedfagsoppgave . Trondheim: Lingvistisk institutt. Universitetet i Trondheim.
- Gullestad, Marianne. 1989. *Kultur og hverdagsliv. På sporet av det moderne Norge.* Oslo: Universitetsforlaget.
- Hansen, Aase Lyngvær. 2011. “Lydløs film for seende mennesker – Døvefilmhistorien i Norge.” I *Den andre filmhistorien. Fortellinger fra den norske filmhistoriens randsoner*, red. Eva Bakøy & Tore Helseth, 121–36, Oslo: Universitetsforlaget.
- Havstad, Lars A. 1892. “How the deaf converse with each other in Norway.” *American annals of the deaf*, 37, nr 2, 113–18.
- Havstad, Lars. A. 1898. “Er tegnsproget de dövstummes naturlige sprog?” *Tidsskrift för döfstumskolan* 1 (19): 1–2.
- Henriksen, Helene. 2006. *Døv i Nord – Tromsø og omegn Døveforenings historie 1906–2006.* Tromsø: Tromsø Døveforening.
- Hjemmet for døve, Årsmelding 1898:* s 16–17.
- Jor, Finn. 1958. *En nøkkel til nytt liv – Hjemmet for døve gjennom 60 år.* Oslo: Hjemmet for døve.
- Journal for døve.* 1890 1(1)–
- Kyllingstad, Jon Røyne og Thor Inge Rørvik. 2011. *1870–1911: vitenskapenes universitet.* Bok 2 i serien *Universitetet i Oslo 1811–2011.* Oslo: Unipub.
- Løvås, Mette. 1998. *Tegnspråk som førstespråk og norsk for døve 8. klasse. Tilleggshefte til lærerveiledning for lærere som skal undervise døve elever.* Oslo: Aschehoug.

- Martinsen, Harald m.fl. 1985. *Tegnspråk: Sosial betydning, utvikling og pedagogisk bruk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Moe, Helmer. 1938. *De døves forening i Trondheim, 1898–30.oktober – 1938. 40 årsjubileumsfest i hotell "Phoenix" 5.november 1938*. Trondheim: Joh.Chr.boktr.
- Mosand, Nora. E. & Ann Kristin Malmquist. 1996. *Se mitt språk! Språkbok: En innføring i norsk tegnspråk*. Bergen: Døves forlag.
- Norsk biografisk leksikon, del av Norsk nettleksikon.
http://snl.no/hjelp/Norsk_biografisk_leksikon, Dato 27.02.2013
- Nye Journal for døve. (1991–i dag). Medlemsblad til Norsk døvehistorisk Selskap.
- Prawitz, Johan. 1918. *Seminarieret för bildande av lärare och lärarinnor för dövstumundervisningen: Den dövstumme och hans undervisning i språket*. Stockholm.
- Rosing, Hedevig. 1884. *Schematisk oversigt over klasserne i Fru Rosings taleskole for døvstumme*. Christiania 7de juli 1884.
- . 1885. *Fru Rosings taleskole for døvstumme i Kristiania. Skolens virksomhed fra dens oprettelse januar 1881 indtil 30.juni 1884*. Kristiania: Mallingske bogtrykkeri.
- Raanes, Eli. 2011. "Tegnrom og taktilt tegnspråk." *Norsk lingvistisk tidskrift*, 29(1): 54–86.
- Saltne, Knut Rune. 2003. *Basiskunnskap hørsel 12 DØVHET, KULTUR OG HISTORIE*. Andebu: Andebu kompetanse- og skolesenter.
- Sander, Thorbjørn Johan. 1993. *Døveorganisasjonen i kamp gjennom 75 år*. Bergen: Døves forlag.
- . 1994. *De døves kirke hundre år: 1894–1994*. Oslo: Døves menighet.
- . 1998a. *Døv i Norge*. Oslo: Norges Døveforbund.
- . 1998b. *Trondheim døveforening gjennom hundre år: 1898–1998*. Trondheim: Trondheim Døveforening.
- . 1999. "Før døvetolkene ble en yrkesgruppe", I *Historien om tolkeyrkets fremvekst: Hvordan døvetolker og døvblindetolker ble en egen yrkesgruppe i Norge*. Woll, Heidi (red.) Bergen: Døves forlag. 13–27.
- . 2002. *Døveidretten i Oslo gjennom 110 år, 1892–2002*. Oslo: Oslo døves sportsklubb.
- . 2008. *Christianssands dövstummeinstitut (1850–93) og Kristiansand døveforening (1908–2008)*. [Kristiansand]: Kristiansand døveforening.
- Schröder, Odd-Inge. 1978. *Døveforeningen 1878–1978*. Oslo: Aschehoug.
- . 1993. "Introduction to the history of Norwegian sign language". I

- Looking back : a reader on the history of deaf communities and their sign languages*, red. Renate Fischer & Harlan Lane. Hamburg, Signum.
- . 2007. Manualisme og oralisme – holdninger i det norske døvemiljøet. 175–98, i Simonsen, Eva og Johnsen, Berit H. (red.) *Utenfor regelen, Spesialpedagogikk i historisk perspektiv*. Oslo: Unipub forlag.
- Simonsen, Eva. 1998. *Vitenskap og profesjonskamp – Opplæring av døve og åndssvake i Norge 1881–1963*. Oslo, Institutt for spesialpedagogikk. Det utdanningsvitenskapelige fakultet. Avhandling ,dr. scient. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Skavlan, Sigvald. 1875. *Thronhjems Døvstumme-Institut. Program, udgivet i Anledning af Institutets 50-aarige Bestaaen*. Throndhjem: Lie & Sundts Bogtrykkeri.
- . [1875] 2002. *Thronhjems Døvstumme-Institut: Program, udgivet i Anledning af Institutets 50-aarige Bestaaen*. Trondheim: Møller kompetansesenter.
- . 1875 b. “Thronhjems Døvstummeinstitutt ” *Nordisk tidsskrift for blinde-døvstumme og Aandssvageskolen*, Ottende Bind, 82–95. Kjøbenhavn.
- . 1883. “Om Abnormskolernes Organisation i Norge.” *Nordisk tidsskrift for blinde- døvstumme og Aandssvageskolen* 16: 120–152.
- Skjølberg, Trygve. 1989. *Andreas Christian Møller*. Bergen: Døves forlag.
- St. meld. 35 (2007–08). 2008. *Mål og mening. Ein heilskapleg norsk språkpolitikk*. Oslo: Kultur- og kyrkjedepartementet.
- Thomassen, Fr. 1899. *Beretning om det fjerde nordiske Abnormskolemøde i København den 6. 7. 8. og 9. Juli 1898*. København: Hoffmanns Bogtrykkeri.
- Thronhjems offentlige Døvstummeinstituts Aarsberetning for 1885–86*. 1886. Throndhjem: Lies & Sundts Bogtrykkeri.
- Uchermann, V. 1892. *De Døvstumme i Norge. Bidrag til Kjendskabet til Døvstumhedens Udbredelse, Aarsager og Sygdomsbillede, dens Forhold til de blodbeslægtede Ægteskaber, samt de Døvstummes sociale Vilkaar: tilligemed Bemærkninger om dens Erkjendelse , Forebyggelse og Behandling*. 2den del (bilag). Kristiania: I Kommission hos A. Cammermeyer.
- . 1896. *De døvstumme i Norge. Bidrag til kjendskabet til døvstumhedens udbredelse, aarsager og sygdomsbillede, dens forhold til de blodbeslægtede ægteskaber samt de døvstummes sociale vilkaar. Tilligemed bemærkninger om dens erkjendelse, forebyggelse og behandling*. 1ste del (tekst) med 118 tabeller, 2 karter, 1 kartbilag og et resumé på fransk. Kristiania: Alb. Cammermeyers forlag.

ELI RAANES

Vogt-Svendsen, Marit. 1983. *Norske døves tegnspråk : Noen pedagogiske og språkvitenskapelige aspekter*. Trondheim, Tapir.

Werner, Hans. 1948. "Døvhed som medicinsk Problem." *Ciba-Tidskriftet*. 19(2). 550–84. september. Basel.

Eli Raanes

Avdeling for lærer- og tolkeutdanning

Høgskolen i Sør-Trøndelag

NO-7004 Trondheim

eli.raanes@hist.no